

LUND UNIVERSITY

Grevens minnesmärken

Wienberg, Jes

Published in:
Urminne - tidskrift för arkeologi i sydöstra Sverige

2010

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2010). Grevens minnesmärken. *Urminne - tidskrift för arkeologi i sydöstra Sverige*, (8), 25-29.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Grevens minnesmärken

JES WIENBERG

*Lunds Universitet, Institutionen för Arkeologi och Antikens Historia, Box 117, 221 00 Lund
Jes.Wienberg@ark.lu.se*

ABSTRACT. The Counts memorials: A short presentation and interpretation of a number of memorials erected by the count Per Brahe junior between 1653 and 1680 on Visingsö and in Skärstad in Småland, at Dimbo in Västergötland and Östra Ryd in Uppland.

På Visingsö i Vättern överraskas besökaren av flera märkliga minnesmärken. På tomten till ett medeltida kapell står en minnessten med en latinsk inskrift från 1679. Andra stenar står på gravfält från järnåldern, vid ruinen av Näs borg, intill öns mittpunkt, vid tomten av ett hospital, nära stranden där en sägen berättar om ett försvunnet slott, i en trädgård, i en kohage och bakom en gård. Minnesmärkena är resta av greven till stormaktstidens största grevskap.

Minnesmärkena på Visingsö är märkliga, eftersom de är så många. Det finns inte mindre än tio minnesstenar utspridda över ön. Därtill förekommer minnesmärken i andra delar av grevskapet och vid släktens stamgods. Minnesmärkena är också märkliga eftersom de är påfallande tidiga. De är resta redan på 1600-talet. Slutligen är de ovanliga genom att de genom sin placering eller utformning knyter an till öns förflutna – dess gravfält, ruiner, sägner och historia.

Minnesmärken och monument restes i mängd under 1800-talet och 1900-talet. De förknippas inte utan anledning med nationens födelse, krig och politik. Nationens ärofulla historia med dess furstar och hjältar blev varaktiga minnen i sten och brons. Senare tillkom

krigsmonument för de döda på slagfälten samt talrika monument över kommunismens hjältar. Före moderniteten och nationalismen är minnesmärkena emellertid få, men de finns. Och då fanns andra territorier än nationen värda att minnas.

Sveriges största grevskap

Per Brahe den äldre blev utnämnd till greve 1561 i samband med kröningen av hans kusin kung Erik XIV och året därpå tilldelades han Visingsborg som grevskap. Fyra generationer av släkten Brahe residerade på slottet Visingsborg på Visingsö, grevskapets centrum. Vid grundläggandet omfattade grevskapet huvudparten av Visingsö, men det växte snart avsevärt på båda sidorna av Vättern; i Småland, Västergötland och Östergötland. Grevskapet kulminerade storleksmässigt under Per Brahe den äldres sonson, Per Brahe den yngre, då det omfattade ca 840 mantal fördelat på ett femtiotal socknar. Visingsborg var Sveriges första grevskap och blev även det största. Visingsborg blev stort som ett samtida tyskt furstendöme.

Per Brahe den yngre, som övertog grevskapet från sin farbror Magnus Brahe år 1633, var en central person i stormaktstidens Sverige.

Per Brahe d.y. föddes 1602 på Rydboholm i Uppland och dog 1680 på det närliggande Bogesund, vid Vaxholm. Han deltog i fälttåg på kontinenten och i kriget mot Danmark. Han blev kammarherre, riksråd, generalguvernör över Finland och riksdrots. Han ingick i förmyndarregeringen för Karl XI och medverkade i kröningen av såväl drottning Kristina som Karl X Gustav och Karl XI.

Byggede slott och städer

Som greve till Visingsborg, generalguvernör och friherre till Kajana i Finland tog han initiativ till uppförandet av stora byggnadsverk, till konst och konsthantverk samt till grundläggandet av städer. Per Brahe d.y. fullförde byggandet av Visingsborg och Brahekyrkan; slottet fick en hamn, trädgårdar och blev befäst; han inrättade

en skola och ett tryckeri. Visingsborg tillsammans med Brahehus och Västana bildade en triangel med Gränna som en huvudstad i mitten. Han lät uppföra Bogesund slott och grundade Åbo Akademi.

Per Brahe d.y. är känd som en konservativ och ståndsmedveten representant för Sveriges gamla högadel. Den italienska diplomaten Lorenzo Magalotti, som besökte Sverige 1674, beskriver greven som en vicekung, den förnämste i landet på grund av sin släkt och rikedom, inflytelserik, omtyckt och gudfruktig. Och Magalotti skriver, att "Han håller på rådets och den gamla adelns rättigheter, älskar gamla seder och hatar nymodigheter, tycker om svenskar och finnar men avskyr utlänningar." Nu var han emellertid gammal och giktbruten.

FIGUR 1. Minnessten rest 1679 vid S:t Laurentii kapell på Visingsö. Foto: Jönköping läns museum, 2010.

FIGUR 2. Brahestenen från 1653 nära Kumlabý kyrka på Visingsö. Foto: Jönköping läns museum, 1902.

Lät resa minnesmärken

Det var Per Brahe d.y., som lät resa de märkliga minnesmärkena på Visingsö.

Han kan knytas till 16 minnesmärken mellan 1653 och 1680. Minnesmärkena är fördelade så att 10 återfinns på Visingsö, en i Skärstad i Småland, två i Dimbo i Västergötland och tre i Östra Ryd i Uppland, varav en vid Rydboholm och två vid Bogesund.

Det första av hans minnesmärken är den stora Brahestenen från 1653, nära Kumlabý kyrka på Visingsö. Här redogörs på många rader för släkten från greve Per Brahe d.ä. till greve Per Brahe d.y. Många minnesmärken tillkom på 1670-talet. Och det sista är från 1680, grevens dödsår, och rest över ett försvunnet medeltida hospital på ön.

Stenarna minner om tidigare grevar, som har "regerat" på Visingsö samt Per Brahe d.y.

själv, om kung Magnus Ladulås, som dog 1290 på Näs borg, och om öns historia med "Borga slott", S:t Laurentii kapell, Näs borg och Hospitalet.

På toppen av Vista kulle på Vätterns östra strand, med vid utsikt över grevskapet, lät Per Brahe d.y. 1671 hugga in sitt namn, grevskapet och titel i berget. Även på Ljungberget, på Västergötlands största gravfält från järnåldern, nära Dimbo säteri, lät han resa en minnessten. Och i Dimbo rundkyrka insattes en stentavla, som berättade att biskop Bengt av Skara lät grundlägga kyrkan på 1100-talet.

Rydboholm skulle enligt traditionen vara kung Gustav Vasas barndomshem. I parken nära slottet lät Per Brahe d.y. resa en sten, som minner om att Gustav Vasa här hade planterat två ekar. Nära Bogesund sattes en sten, som hyllar slottet eller trädgården på rim. Och

FIGUR 3. Ruinen av Visingsborg slott. Foto: Jes Wienberg, okt. 2000.

längre bort, men med utsikt mot slottet, placerades en minnessten med enbart Per Brahes namn och titlar.

Runstenar förebilder?

Med renässansen kom en rik tradition av inskrifter på byggnader, gärna med vapensköldar, bibliska citat eller uppbyggliga texter. Även Per Brahe d.y. lät göra åtskilliga byggnadsinskrifter i tidens stil – vid Visingsborg, över ingången till Brahekyrkan, vid Västanaå, Dimbo och Bogesund. Inskrifter var alltså inget nytt för Per Brahe d.y., men varifrån kom idén till inskrifter på stenblock och i berget?

Antagligen hämtades inspirationen till grevens minnesmärken från samtidens intresse för antikviteter och gamla inskrifter, och då särskilt runinskrifterna. Per Brahe d.y. var född och uppvuxen i Uppland, som vimlade av runstenar

på lösa och fasta stenblock. Med sina minnesstenar skapade Per Brahe d.y. något nytt, nämligen minnesmärken, som hänvisade till den svenska stormaktens eget ärorika förflutna. Minnesmärken, som inte var utformade som antika obelisker eller pyramider, men liknade de götiska runstenarna hemma.

Per Brahe d.y. kan ha inspirerats av Antikvitetskollegiets plakat från 1666, när han valde att sätta minnesmärken vid just gravfält, ruiner och platser för sägner och historia. Men varför lät Per Brahe d.y. resa så många minnesmärken över sig själv, sina föregångare och det förflutna?

Hotad högadel

Under Per Brahe d.y.:s livstid blev den gamla högadeln utmanad ideologiskt, politiskt och ekonomiskt av kungamakten, den lägre adeln, präster, borgare och bönder. Grevarnas och fri-

herrarnas antal mångdubblades. Antalet adliga släkter ökade dramatiskt.

På riksdag efter riksdag krävdes reduktion av adelns gods, alltså att tidigare kungliga jordar skulle kallas åter, för att förbättra statens finanser, som belastats hårt av stormaktens militära äventyr. Efter att Karl XI hade blivit myndig 1672 ställdes även krav på en granskning av den tidigare förmyndarregeringens styre.

Per Brahe d.y. var en framträdande representant för den gamla högadel, som dominerade riksrådet; han besatt Sveriges största grevskap samt ett finskt friherreskap; ingen av förläningarna hade någon hög ålder, och de låg långt ifrån stamgodset i Uppland; därtill hade han som riksdrots medverkat i den kritiserade förmyndarregeringen för Karl XI. Att Per Brahe upplevde ett hot framgår av, hur han i sin "Tänkebok" noterade de i hans ögon lägre ståndens illvilliga och orimliga krav om returnering av godsen. Orolig för reduktion efter Karl XI:s tillträde som regent sökte han och fick kungens bekräftelse på sina ägor.

Per Brahe d.y. dog några veckor före öppningen av riksdagen 1680. På riksdagen bestämdes det att alla gods i de erövrade provinserna, grevskap och friherreskap samt större donationer skulle dras in. Riksrådet upplöstes på initiativ av Karl XI och enväldet infördes. Arvtagaren till Per Brahe d.y., brorsonen Nils Brahe, tvingades i konkurs: Visingsborg och Kajana drogs in och släkten förlorade sitt politiska inflytande. Inventarier skingrades på auktion. Brahehus ovanför Gränna brann 1708. Visingsborg, som blev läger för ryska krigsfångar, brann strax efter Karl XII's död 1718; och ett palats på Helgeandsholmen i Stockholm revs 1815.

Genom stormaktstiden legitimerade högadeln sina privilegier med hänvisning till släktens ålder och förnämhet. Furstar och adliga försökte att överglänsa varandra med praktfulla byggnader, slott, parker, stadspalats, gravkapell och gravmonument, vilka ännu präglar Sverige.

Före sin tid

Med minnesmärkena legitimerade Per Brahe d.y. sin och släktens grevskap och position. Det skedde med hänvisning till de tidigare grevarna, kungarna Magnus Ladulås och Gustav Vasa, biskop Bengt samt grevskapets fornminnen. Minnesmärkena lät det förflutna besvärja framtiden, men allt var förgäves.

Minnesmärkena var kanske obetydliga i den stora helheten, som utmärkte Per Brahes uppvisning av sin rang och sitt ämbete. De var enbart detaljer i en större iscensättning av landskapet. Och än idag är minnesmärkena obetydliga: mer eller mindre otillgängliga, oläsbara och bortglömda. De överskuggas av Brahekyrkans prakt och de fantasieggande ruinerna vid Näs, Visingsborg och Brahehus.

Men även om Per Brahes minnesmärken var obetydliga, så representerade de en innovation. Den annars konservativa greven var före sin tid, när han satte inskrifter på naturliga stenblock eller i berget. Här föregrep han de senare nationella minnesmärkena.

Referenser

Wienberg, J., 2008. Det hotade grevskapet – Per Brahe den yngres minnesmärken. *Fornvännen* 2008:4.

